

E-LOGOS/2005

ISSN 1121-0442

Epistemologické problémy neoklasické ekonomie¹

PETR GOČEV

Neukazuj pouze cíl, ukaž také cestu.
Neboť cesta a cíl jsou navzájem tak úzce propojeny,
Že změna jednoho znamená i změnu druhého
A odlišná cesta vede k jinému cíli.
(Ferdinand Lassalle: *Franz von Sickingen*)

A člověk tak vášnivě miluje systémy a abstraktní vývody, že
je ochoten vědomě překroutit pravdu, být slepý a hluchý, jen
aby potvrdil pravdivost své logiky.
(F. M. Dostojevskij: *Zápisky z podzemí*)

Úvod

V této práci pojednávám o vývoji neoklasické ekonomie v návaznosti na přejímání ne vždy náležitě reflektovaných a aplikovaných epistemologických přístupů. V pozadí lze tušit otázku, nakolik je možné považovat vývoj od klasické ekonomie k neoklasické a dále pak přes jednotlivá metodologická stádia neoklasické ekonomie za tak jednoznačný pokrok, jak se obvykle předpokládá. Rozsah textu mi neumožňuje více než letmé nastínění některých okolností a problémů, jejichž význam mne vede k přesvědčení, že by měly být předmětem širší diskuze. **Společným jmenovatelem těchto problémů je rozpor mezi pozitivistickou metodologií, ke které se stoupenci neoklasické ekonomie hlásí, a racionalistickými postupy, které jsou těmito teoretiky uplatňovány při zkoumání předmětných jevů.** Deklarovaná metoda se liší od metody, která je v praxi používána. Představa, že "v konečné instanci" záleží pouze na empirii, umožňuje ekonomům a jejich teoretickým emanacím

¹ Vypracováno v rámci grantového projektu GAČR GA402/02/1544.

poklidně přežívat bez nutnosti reflektovat a nutně i problematizovat vydedukované konstrukce, se kterými dané teorie stojí a padají. Friedmanovo tvrzení, že předpoklady teorie nemusí být realistické, se odvolává na těšínská jablíčka empirické falzifikace; k té ale nemůže dojít vlivem nedourčenosti teorií. Pozitivistická rétorika tak může sloužit k posvěcení zavádějících a ideologických koncepcí zcela se přičících zkušenosti.

Základy neoklasického paradigmatu

Zrození neoklasického paradigmatu se datuje k „marginalistické revoluci“ ze 70. letech 19. století, kdy William Jevons, Carl Menger a Léon Walras publikovali nezávisle na sobě práce poprvé systematicky a komplexně spojující principy předznamenané autory jako Bernoulli, Cournot, Dupuit, Thünen a především Gossen. Základními znaky nového přístupu byla subjektivní teorie hodnoty a důraz na mezní veličiny.

Na rozdíl od klasické ekonomie, která se soustředila na stranu nabídky a teorie reprodukce a ekonomického růstu, se do popředí dostala ekonomie strany poptávky a kritéria alokace vzácných zdrojů. K rozšíření neoklasické ekonomie přispěl rozhodující měrou zakladatel cambridgeské školy A. Marshall, který narozdíl od Jevonse a představitelů lausannské školy nezdůrazňoval rozdíly mezi učením klasiků a novou doktrínou. Ta si tak od T. Veblena vysloužila označení neoklasická, přestože se s klasickou tradicí radikálně rozcházela.

Cambridžský způsob analýzy dominoval v ekonomické teorii až do konce 2. světové války; od té doby se začala více prosazovat teorie celkové rovnováhy. Její zakladatel Léon Walras zásadně odmítal přístup charakteristický pro cambridgeskou školu, kdy je v rámci teorie dílčí rovnováhy zkoumána interakce nabídky a poptávky na izolovaných trzích za předpokladu *ceteris paribus*. Walrasův model byl určen soustavou simultánních rovnic rovnováhy na všech trzích a v nejsložitější variantě zahrnoval směnu, výrobu, kapitál a peníze. Ekonomika se nachází v rovnováze právě tehdy, když jsou v rovnováze všechny jednotlivé trhy zboží (včetně zboží-úspor) a najímaných výrobních faktorů, tj. všechny rovnice rovnováhy platí současně. Změna některé veličiny na kterémkoli trhu pak působí změny rovnovážných úrovní na ostatních trzích.

Walrasův vliv a význam pro pozdější vývoj ekonomické teorie tak spočívá především v tom, že se jako první pokusil vytvořit exaktní model zohledňující vzájemné souvislosti veškerých relevantních procesů v ekonomice. J.A. Schumpeter nazval Walrasovu teorii *Magna Chartou* ekonomie a mnohé ekonomy dodnes oslňuje grandióznost a matematická krása tohoto projektu, kterému se dá vyčítat

snad jen to, že na oltáři rovnovážných modelů bývá obětována realita². Tím, že byla stanovena *vzájemná* závislost ekonomických veličin, bylo možné vyhnout se problému, se kterým se potýkali mnozí ekonomové dřívějšího období, když se nebyli s to shodnout na směru determinace a kauzální závislosti mezi ekonomickými veličinami³. Řešení bylo ovšem dosaženo za cenu vyloučení dimenze historického času přimknutím reálných procesů na Prokrustovo lože statického rámce rovnováhy.

Vliv pozitivismu

Výrazný pokrok přírodních věd, započatý vědeckou revolucí 16. stol., se v 18. a 19. stol. ještě urychlil a začal přinášet ovoce v průmyslové praxi. Naopak společenské vědy byly ve 2. pol. 19. stol. zasaženy krizí způsobenou rozpadem německého idealismu. Není proto divu, že se autoři působící na poli společenských věd snažili napodobit úspěch věd přírodních – a to přijetím jejich metody. To neznamená, že by tito autoři otrocky uplatňovali postupy přírodních věd; jen se jimi nechali inspirovat při hledání prubířského kamene, kterým by bylo možné oddělit zrno vědy od plev metafyzických spekulací. Tímto kritériem se měla stát empirická evidence.

Podle A. Comta se jako jednotná metoda všech věd konečně ustavila metoda *pozitivní*. Ta se na rozdíl od *negativní* filosofie vzdává hledání prvotních či konečných příčin a nevysvětluje fakta nefaktickými silami nebo entitami, které nelze bezprostředně verifikovat, nýbrž se omezuje pouze na studium faktů a vztahů mezi nimi⁴. Na rozdíl od empiriků před ním a J.S.Milla po něm, kteří pojímali fakta jako „data vědomí“, byla pro Comta zobecněná introspekce jako metoda vědeckého poznání zcela nepřijatelná. Podobně se štěpily i názory koryfejí neoklasické ekonomie. První marginalisté, ovlivnění především Benthamovým utilitarismem, učinili základem svého systému koncepci nevykazatelného a neměřitelného *užitku*, aniž by řešili otázku, zda by nebylo vhodnější pojímat jej spíše ordinálně než kardinálně. Matematizaci počitků dovedl ad absurdum

² Někteří autoři se při zkoumání faktorů, které vedly ke sverpé trvanlivosti rovnovážných schémat, dotkli i psychoanalytických motivů: „Koncept rovnováhy má neodolatelnou přitažlivost – téměř neslyšný bzukot dokonale fungujícího stroje; zjevný poklid přesné rovnováhy protichůdných tlaků; automatické hladké zotavení z náhodné poruchy. Není na tom snad něco freudovského? Má to spojitost se steskem po návratu do dělohy? Musíme hledat psychologické vysvětlení, abychom objasnili silný vliv ideje, která je intelektuálně neuspokojivá.“ (Robinsonová 1962, s. 80-1)

³ Jde např. o otázku, zda je směnná hodnota určena součtem nákladů výrobních faktorů, nebo jsou naopak ceny výrobních faktorů určeny směnnou hodnotou.

⁴ „Nakonec v pozitivním stádiu lidský duch, vědom si, že nelze nabýt absolutních poznatků, vzdává se hledání původu a účelu vesmíru, stejně jako poznání vnitřních příčin jevů, aby se pomocí velmi složitého usuzování a pozorování věnoval objevování jejich skutečných zákonů, tj. jejich stálých vztahů následnosti a podobnosti [nebo-li sukcese a koexistence].“ Comte, A.: *Cours de la philosophie positive, Cours 1*, cit. v Benyovszky 2001, s. 204

Jevons, který ekonomii považoval za "matematiku slasti a strasti" a používal pojmy jako „jednotka užitku“ nebo „množství pocitu“ (plocha pod křivkou vytknutou v rovině intenzita/trvání). Takový přístup patrně působil ekonomům více strasti než slasti a vývoj ekonomické analýzy šel jinou cestou. Autory, kteří připisovali vědecký status konstrukcím odvozeným pouze z formalizované introspekce, nelze ještě považovat za pozitivisty. Toto označení je možné použít až v souvislosti s generací neoklasických ekonomů, počínající Paretem⁵ a Baronem, kteří považovali introspektivní postupy za neblahé dědictví metafyziky, kterého se je třeba vystříhat. Význam koncepce *užitku* se snažili oslabit, předefinovat v duchu pozitivismu, nebo se tohoto břemene zbavit úplně.

Pozitivní ekonomie v teorii: vývoj neoklasické teorie hodnoty

Vliv pozitivismu na neoklasickou ekonomii lze nejlépe ilustrovat na způsobu, jakým byl z neoklasické teorie hodnoty vyháněn ďábel metafyziky. První na ráně byl pojem *hodnota* jako takový, který nebylo možno zbavit konotací s *vlastní hodnotou* [intrinsic value] klasické politické ekonomie. Klasické pojetí *vlastní hodnoty* vyplývá z koncepce ekvivalentní směny, kterou lze sledovat až k Aristotelovi: aby byla určitá množství jednoho zboží rovnovážně směňována za určitá množství jiného zboží, musí v nich být přítomen společný element identické velikosti, který nemůže mít charakter ani jednoho z obou zboží, ale musí být *něčím třetím*. Vztah směnné hodnoty k [vlastní] hodnotě je vztahem formy k substanci. Je jasné, že takové pojetí museli pozitivističtí ekonomové odmítat jako beznadějně „metafyzické“ (srov. Zelený 1962, s. 48)⁶; smysl pro ně měla pouze směnná hodnota jako derivát poměrů, v jakých jsou jednotlivá zboží navzájem fakticky směňována v ten který okamžik na trhu.

⁵ Pro Pareta jsou charakteristické výroky jako: „Neexistuje a nemůže existovat žádné jiné kritérium platnosti teorie než její více či méně naprostá shoda s konkrétním jevem.“ (Pareto 1909, s. 11 – 12); „...co se týče pravdivosti teorie, nemůže existovat žádné jiné kritérium než její shoda s fakty a existuje pouze jeden způsob poznání této shody [- experiment a pozorování]. Z tohoto úhlu pohledu nelze nalézt žádný rozdíl mezi politickou ekonomikou a ostatními vědami.“ (Pareto 1909, s. 19)

⁶ Esencialismus byl vlastní ostatně i Mengerovi a předurčoval jeho nedůvěru k matematizaci ekonomické teorie: „Jak se můžeme dobrat podstaty, např. podstaty hodnoty, podstaty pozemkové renty, podnikatelského zisku, dělby práce, bimetalismu atd., užitím matematických metod?“, divil se Menger v dopise Walrasovi (Jaffé 1965, s. 3). Příznačný je způsob, jakým na tuto pasáž reagoval Samuelson: „Menger prohlásil, že matematika byla vhodná jedině k jistým popisným účelům, ale neumožňovala proniknout k podstatě jevů. Přál bych si, abych se mohl domnívat, že jazyk matematiky má skutečně nějakou zvláštní schopnost odvádět pozornost od pseudoprotblémů kvalitativní podstaty. Protože na rozdíl od Mengera bych to považoval za velkou výhodu.“ (Samuelson 1952, s. 63)

Dřívější teorie hodnoty byly považovány za jednostranné tím či oním způsobem: buďto se soustředily pouze na stranu nabídky a odvozovaly cenu od výrobních nákladů (za obzvláště pochybnou podmnožinu tohoto přístupu byla považována pracovní teorie hodnoty), nebo se soustředily na stranu poptávky a odvozovaly cenu od užitečnosti: „Cena neboli směnná hodnota je určena v okamžiku ekonomické rovnováhy, která povstává z opozice mezi choutkami a omezeními. Kdo se dívá pouze na jednu stránku a uvažuje pouze choutky, věří, že pouze ony určují cenu a shledává *příčinu* hodnoty v *užitku* (ofelimitě). Kdo se dívá pouze na druhou stránku a uvažuje pouze omezení, věří, že pouze ony určují cenu a nachází *příčinu* hodnoty ve výrobních nákladech. A pokud mezi omezeními uvažuje pouze práci, spatřuje *příčinu* hodnoty výlučně v práci.“ (Pareto 1909, s.176-7) Teprve aplikací koncepce rovnováhy a příslušného matematického aparátu, zachycujícího vzájemnou závislost mezi veličinami a mezi trhy, se neoklasičtí ekonomové domnívali tuto jednostrannost překonat a skloubit preference spotřebitele s podmínkami výroby v procesu determinace rovnovážných cen. „K určení rovnováhy stanovíme podmínku, ve chvíli jejíhož splnění jsou posuny umožněné omezeními zamezeny choutkami; nebo naopak, což je v důsledku totéž, jsou v té chvíli posuny umožněné choutkami zamezeny omezeními. Samozřejmě je jasné, že těmito dvěma způsoby jsme vyjádřili podmínku pro neexistenci pohybu, což je, podle definice, charakteristikou rovnováhy.“ (Pareto 1909, s.110)

Cena zboží měla být napříště určována mžikem rovnováhy střetávajících se protichůdných tendencí, choutek a omezení (nebo rovnou nabídky a poptávky). Jevons namísto výrazu *směnná hodnota* používal raději *směnná míra* [rate of exchange] a Walras *cena výrobku B vyjádřená prostřednictvím výrobku A*. V tomto ohledu již není možno mluvit o teorii hodnoty, ale pouze o teorii relativních cen: "Pojem hodnota ... získal příliš mnoho vágních a občas dokonce vzájemně si odporujících významů, takže je lepší jej při studiu politické ekonomie nepoužívat." (Pareto 1909, s.177) V důsledku tohoto vývoje vzala za své nejenom hodnota jakožto *vlastní hodnota*, ale i subjektivní *užitná hodnota* (užitek, utility). Jevons, Menger i Walras odvozovali poptávku přímo z užitku, u něhož předpokládali kardinální měřitelnost. Pro další generaci neoklasiků se stal takový přístup nepřijatelným. Hlavním důvodem nebyla snaha o větší realističnost, ale názor považující *užitek* za kukaččí vejce metafyziky. Poté, co v 80. letech 19. stol. ekonomická obec vzala marginalismus vůbec na vědomí, se na přelomu století zdálo, že mu již dochází dech. Na vině byl především právě *užitek* – pozitivismem ovlivnění ekonomové jej byli ochotni po určitou dobu brát na milost jako pracovní hypotézu, která bude v dalším vývoji neoklasiky přislíbené „konečně vědecké ekonomické teorie“ odhozena jako žebřík, po němž se vyšplhalo vzhůru. Namísto toho hrál *užitek*, jehož vědecký status jakožto nepozorovatelné, neměřitelné a netestovatelné veličiny byl z pohledu vládnoucího pozitivismu více než pochybný,

v neoklasickém přístupu stále ústřední roli. Ekonomická obec se cítila takovým šarlatánstvím podvedena – favoritem „seriózní vědy“ se stávala historická škola a institucionalismus. Pod tímto tlakem se v rámci neoklasické teorie rozvinuly Paretovy indifferenční křivky, Hicksův a Allenův ordinalismus i Samuelsonovy projevené preference. Jedině díky vyloučení *užitku* z jádra neoklasické ekonomie se z ní ve 30. letech 20. stol. mohla stát teorie, která prakticky smetla všechny ostatní přístupy.⁷

Aparát indifferenčních křivek poprvé použil F. Y. Edgeworth, který ovšem předpokládal existenci (kardinálně měřitelného) *užitku* a teprve z něj odvozoval indifferenční křivky, které ve formě krabicových diagramů používal ke konstrukci kontraktační křivky při izolované směně dvou jednotlivců. Oproti tomu Pareto považoval indifferenční křivky za empiricky dané a z nich odvozoval vše, co potřeboval k ustanovení schématu rovnováhy, aniž by bylo nutné uchýlit se k *užitku*. Pareto nevyužil indifferenčních křivek proto, aby lépe zachytil možnosti subjektivního posuzování užitku; zavedl je proto, aby v základech teorie celkové rovnováhy nahradil metafyzický pojem *užitek* empirickým (tzn. empiricky testovatelným) pojmem *indifference*. V Paretově výkladu pak *užitek* figuroval jen jako "učební pomůcka" pro lepší názornost při úvodu do nové teorie, ale i tak si neodpustil alespoň to, že jej nahradil výrazem *ofelimita* [schopnost uspokojovat potřeby], který mu připadal méně zatížený zavádějícími konotacemi běžné řeči (viz Pareto 1909, s. 111). „Pojetí *užitné hodnoty*, *utility*, *ofelimity*, indexů *ofelimity* atd. významně usnadňuje výklad teorie ekonomické rovnováhy, ale není nutné ke konstrukci této teorie. Díky užití matematiky spočívá celá tato teorie ... pouze na faktech zkušenosti, to jest na určení množství zboží tvořících kombinace, mezi kterými je jedinec indifferenční. Teorie ekonomické vědy tak nabývá přesnosti teoretické mechaniky; odvozuje své výsledky ze zkušenosti, aniž by přiváděla na pomoc jakoukoliv metafyzickou entitu.“ (Pareto 1909, s. 112-3; viz také Pareto 1908, s. 247)

Již v této fázi vývoje ztratilo užívání pojmu *hodnota* jakýkoli smysl a z celé slavné teorie subjektivní hodnoty se stala pouhá teorie chování spotřebitele. Enrico Barone dovedl pozitivizaci neoklasické teorie ještě dále, neboť se obešel nejenom bez metafyzického užitku, ale i bez indifferenčních křivek, aby se opíral pouze o "autenticitu faktu"⁸. Tím byl završen „dialektický návrat“

⁷ Samuelson dokonce prohlašoval, že „... významná revoluce 70-tých let 19. století měla ve skutečnosti jen málo co dělat ať už se subjektivní hodnotou nebo s marginalismem; spočívala spíše ve zdokonalení obecných vztahů nabídky a poptávky.“ (Samuelson 1952, s. 61)

⁸ V pasáži, shrnující hlavní rozdíl mezi neoklasickou a rakouskou ekonomickou doktrínou, Barone uvádí:

"...abychom definovali ekonomickou rovnováhu - ať již v systému volné konkurence, monopolu nebo kolektivistického státu - nemusíme se vůbec uchýlovat ke konceptům *užitku*, *mezního užitku* a tak podobně; a není ani nutné uchýlit se k Paretově konceptu *indifferenční křivky*, přestože představuje významný krok v osvobození

ke Cournotovi. Ten jako první algebraicky vyjádřil poptávku jako funkci ceny a načrtl nabídkové a poptávkové funkce v prostoru množství/cena. Při analýze tržních struktur zavedl pojmy *mezní náklady* a *mezní příjem*; vyhýbal se však odvolávkám na *užitek*: „doplňkové ideje užitku, vzácnosti a vhodnosti k uspokojení potřeb a potěše lidstva... jsou proměnlivé a svým založením neurčité, a tudíž nejsou vhodné jako základ vědecké teorie.“ (Cournot 1897, s. 10)

Na procesu "vymítání metafyziky" z teorie cen se podílel i J.R. Hicks, který z ordinalistických pozic zpochybnil pojem *mezní míry užitku* s tím, že implicitně zahrnuje nutnost kardinalistické měřitelnosti užitku, a v rovnici rovnováhy spotřebitele jej nahradil *mezní mírou substituce*. Skutečnost, že všechny koncepty užitku (ať již kardinalistické nebo ordinalistické), byly vždy v zásadě mentalistické a subjektivistické, nedávala spát pozitivisticky orientovaným ekonomům ani později. Samuelson se snažil použít svou operacionalistickou metodologii v teorii projevených preferencí, která měla být základem „teorie chování spotřebitele osvobozené od jakkoliv zakrnlých pozůstatků koncepce užitku“. *Užitek* byl nahrazen sadou „operací“, umožňujících spotřebitelům empiricky „projevit“ jejich preference. V tomto pojetí je - v souladu s nároky pozitivismu - alfou i omegou samotný (f)akt volby, přičemž není „smysluplné“ zabývat se jeho pozadím: chování je „vysvětleno skrze preference, které jsou naopak definovány pouze chováním“ (Samuelson 1947, s.90-1).

Dodejme, že v poválečném období vzal Samuelson *užitek* opět na milost a teorie projevených preferencí – místo aby jej nahradila – se stala pouze způsobem, jak *užitek* lépe uchopit ve sféře empirie⁹. Tento návrat mentalismu a subjektivismu nesouvisí pouze s úspěchem teorie *očekávaného užitku*, ale i s vývojem metodologie vědy po 2. sv. válce. Ekonomie nebyla jedinou oblastí vědy, kde takový vývoj nastal. Ve stejném období potkal podobný osud i operacionalisticky a behavioristicky orientované přístupy v psychologii samotné.

matematické školy od všeho, co zavání metafyzikou. Staré a jednoduché ideje poptávky, nabídky a výrobních nákladů postačují nejen k tomu, aby byly do systému rovnic zapracovány nejdůležitější vzájemné vztahy mezi ekonomickými veličinami, ale i k posouzení nejrůznějších dynamických otázek, které se vztahují k většímu či menšímu blahobytu jednotlivců a společnosti.“ (Barone 1908, s.246)

⁹ „Od počátku jsem se snažil zjistit, jak *falsifikovatelné* hypotézy o pozorovatelných faktech ohledně cen a poptávaného množství vyplývají z předpokladu, že spotřebitel vydává svůj omezený důchod při daných cenách tak, aby maximalizoval svůj ordinální užitek.“ (Samuelson 1970, s. 92) Ještě explicitněji vyjádřil odklon od předválečných názorů John Hicks, který v 70.-tých letech uvedl, že „nahrazení staré teorie spotřebitele – tj. teorie mezního užitku – novější teorií ordinálních preferencí (...), nebylo tak jednoznačně pokrokem, jak se obvykle předpokládá.“ (Hicks 1982, s. 285)

Pozitivističtí ekonomové připustili návrat „metafyzických koncepcí“ pouze částečně. Uznali, že se bez nich neobejdou při vykreslení širšího rámce ekonomických procesů, ale na druhou stranu se i nadále tváří, že v samotné analýze svrchovaně vládne čistá empirie ruku v ruce s matematikou.

Instrumentalismus

Teorie raných neoklasiků měly sice k realitě daleko, jejich autoři ale nečinili pokusy nerealističnost metodologicky obhájit, učinit z nouze ctnost a přesvědčit čtenáře, že to, co se může necvičenému oku jevit jako nedostatek, ve skutečnosti nedostatkem není. Zčásti si nedostatky svých teorií nepřipouštěli, zčásti je považovali za příhodné abstrakce nebo nevýznamné detaily, které bude možno vytríbit v dalších aproximacích, vždy však vycházeli z toho, že realističnost předpokladů je podstatným kritériem při posuzování jakékoliv teorie.

Vývoj neoklasická ekonomie ve 20. století vedl k jejímu výraznému formálnímu zpřesnění, zato s realističností zůstávala stále na štíru. Korunou tohoto vývoje je Debreův model, vystavěný na zřejmě nerealistických axiomech (např. předpoklad existence úplné množiny dokonale konkurenčních trhů pro všechny druhy zboží ve všech budoucích obdobích, ve všech lokalitách a ve všech možných rizikových stavech; nebo předpoklad, že domácnosti nedrží peníze déle než jednu periodu). Předpoklady modelů nejsou odvozovány z reality, ale z potřeb matematického důkazu existence a stability mystického stavu rovnováhy.

Ekonomové hlavního proudu, kteří „ekonomii skutečně dělali“¹⁰, potřebovali vystavět metodologickou hráz proti kritice neoklasických modelů, dobově vedenou především z postkeynesiánských pozic. To vysvětluje úspěch, s jakým se setkal metodologický přístup M. Friedmana. Ten se snažil dokázat, že realističnost předpokladů není pro kvalitu teorie relevantní a že empirická falsifikace se nemá vztahovat na předpoklady, ale pouze na predikce (srov. Friedman 1997)¹¹. **Kvalita teorie je podle Friedmana přímo úměrná její jednoduchosti a predikční schopnosti;**

¹⁰ V názoru, že serióznější analýza metodologických východisek jenom zbytečně odvádí od produktivní práce, se shodli mainstreamoví ekonomové všech zabarvení. Samuelson, který sám Friedmanovu metodologii v dílčích ohledech kritizoval, poznamenal, že „měkké vědy utrací čas diskusemi o metodě, neboť Satan hledá práci pro nečinné ruce“ (Samuelson 1963, s. 231).

¹¹ Výrazný posun je patrný ve srovnání s Paretovou argumentací: „Někteří lidé se domnívají, že jednoduše proto, že politická ekonomie užívá matematiky, měly by její závěry nabýt přesnosti a jistoty nebeské mechaniky. To je vážný omyl. V nebeské mechanice byly veškeré výsledky vyvozené z hypotézy ověřeny fakty a na základě toho byl učiněn závěr, že taková hypotéza s nejvyšší pravděpodobností postačuje k poskytnutí správné ideje konkrétního jevu. V politické ekonomii se podobných výsledků nemůžeme nadít, protože víme bez jakékoliv pochyby, že se naše hypotézy částečně liší od reality; a důsledkem toho mohou výsledky, které z nich můžeme odvodit, odpovídat faktům pouze do určité míry. ... Taková teorie je spíše způsobem zkoumání nežli dokazování

a nepřímě úměrná její realističnosti, protože realističnost je v rozporu s jednoduchostí. Friedman se tak snažil skloubit empirismus (v popperovské variantě) s instrumentalismem. Takový přístup byl charakteristický pro změnu chápání axiomatických systémů související s přechodem od tradiční logiky k logice formálně-matematické. Tato změna je patrná z dopisu D. Hilberta G. Fregeovi: „Píšete: ‘Z pravdivosti axiomů vyplývá, že nemohou být ve vzájemném rozporu’. Zaujala mě právě tato vaše věta, protože pokud jde o mě, pak ... jsem si zvykl říkat pravý opak: nejsou-li libovolně ustanovené axiomy ve vzájemném rozporu s celkem svých důsledků, pak jsou pravdivé.“(cit. v Peregrin 1995, s.17)

S Friedmanem by bylo možné souhlasit, pokud by ve shodě s ranými neoklasiky tvrdil pouze tolik, že nerealističnost axiomů je zdůvodnitelná do té míry, v jaké lze nerealistické axiomy uvolňovat a nahrazovat realističtějšími, aniž by to zásadním způsobem ovlivnilo závěry modelu. **Friedman ale tvrdí, že jde pouze o predikce a že realističnost axiomů je irelevantní.** Svou tezi ilustruje na příkladech nerealistických, ale prediktivně úspěšných a proto dobrých teorií: např. teorie, kdy volný pád objektů v atmosféře analyzujeme *jako kdyby* padaly ve vzduchoprázdnu a teorie, kdy předpokládáme, že listy rostou na stromě *jako kdyby* se vědomě snažily maximalizovat množství přijímaného slunečního světla, dovedly vypočítat množství svitu, které lze přijímat v různých pozicích a polohách a dovedly se přesouvat na jakoukoliv neobsazenou pozici.

Platnosti základního Friedmanova postulátu lze napadnout dvěma způsoby. Lze tvrdit, že

- A) **Úspěšnost predikcí není jediným kritériem pro posouzení kvality teorie. Cílem vědy není pouze předpovídání (jako je tomu například u věštění), ale také vysvětlení předmětných jevů.** To neznamená, že je účelné (nebo vůbec možné) formulovat předpoklady teorií v popisném smyslu tak, aby vyčerpávajícím způsobem zachytily „celou pravdu“. Mezi smysluplnou teoretickou abstrakcí a nutným zjednodušením na jedné straně a naprostou netečností k realitě na straně druhé je propastný rozdíl, který se Friedman snaží zastřít.

a neměli bychom nikdy opomenout ověřit, zda závěry odpovídají realitě.”(Pareto 1909, s. 190-1)

Tedy: podle Pareta jsou předpoklady ekonomických hypotéz bohužel vždy částečně nerealistické a právě proto je nutné neustále podrobovat empirické verifikaci i jejich predikce. Podle Friedmana nemá realističnost hypotéz vůbec žádný význam (nebo je dokonce kontraproduktivní) a důležitá je pouze úspěšnost či neúspěšnost při falzifikaci predikcí. Přitom není jisté, co má Friedman na mysli tvrzením, že hypotézy nemusí být „realistické“ – znamená to, že nemusí být popisně přesné, intuitivně věrohodné, testovatelné, ověřitelné, nebo pravdivé? (viz Caldwell 1982, s.177)

- B) I kdybychom připustili, že jediným kritériem pro posouzení kvality teorie je úspěšnost jejich predikcí, nebylo by možné považovat realističnost předpokladů za irelevantní.

K bodu A) můžeme v duchu Friedmanem uváděných příkladů uvažovat teorii o fungování kalkulačky, která by byla založena na předpokladu, že výpočty provádí v ní ukrytý bleskurychlý počítač. Taková teorie není dobrou teorií, přestože je jednoduchá a dává přesné predikce o výsledcích procesů probíhajících v kalkulačce. Inovativní projekty, snažící se zajistit produkci kalkulaček šlechtěním velmi malých a velmi rychlých počítačů, lze označit za suboptimální vůči současné průmyslové praxi.

K bodu B) lze uvést argumentaci D. Hausmana (1992, s. 166), který shrnuje Friedmanovu logiku takto:

1. Dobrá hypotéza poskytuje platné a smysluplné předpovědi týkající se třídy jevů, jejichž vysvětlení si klade za cíl.
2. Jediným kritériem pro to, zda je hypotéza dobrou hypotézou, je skutečnost, zda poskytuje platné a smysluplné předpovědi týkající se třídy jevů, jejichž vysvětlení si klade za cíl.
3. Jakékoliv jiné skutečnosti týkající se dané hypotézy, včetně realističnosti jejích předpokladů, nejsou pro její vědecké zhodnocení relevantní.

Tedy: tvrzení č. 2 není pravdivé a nevyplývá z tvrzení č. 1. Argumentaci založenou na stejné logické vadě, jaké se dopustil Friedman, ilustruje Hausman (ibid) následujícím způsobem:

- 1'. Dobrý automobil z druhé ruky jezdí spolehlivě.
- 2'. Jediným kritériem pro to, zda je automobil z druhé ruky dobrý, je skutečnost, zda jezdí spolehlivě.
- 3'. Nic, co by bylo možné zjistit po otevření kapoty a zkontrolování jednotlivých částí automobilu, není relevantní pro zhodnocení, zda se jedná o dobrý automobil z druhé ruky.

Hausmanovu kritiku lze shrnout tak, že i když jde někomu pouze o predikce, měl by brát ohled na předpoklady teorie (stav částí motoru), aby mohl posoudit, jak bude model (automobil) použitelný i v budoucnosti nebo za změněných okolností.

Friedmanovy závěry lze také nahlížet prizmatem kritiky postupu, kdy jsou do ekonomie nepatřičně přejímány přístupy, které mají smysl pouze v přírodních vědách¹². Např. v četných

¹² Tento směr kritiky je u nás spojován zejména s dílem A. F. Hayeka (1995), který ostatně prohlašoval, že stejně tak jako lituje, že nevěnoval explicitní kritiku Keynesově Obecné teorii, lituje i toho, že nekritizoval tuto

oblastech moderní fyziky neexistuje jiný přístup k realitě, než je ten, který se zakládá na odtažitých experimentech. Instrumentální věda tak zcela dominuje, neboť není možno posoudit, zda jsou její axiomy realistické. V ekonomii však máme přímý přístup k realitě fungování lidské mysli získaný introspekci, která nám umožňuje posuzovat empirickou evidenci zjištěnou pozorováním ekonomických procesů. Na základě toho je možné a nutné hodnotit ekonomické teorie podle jiných kritérií, než např. teorii elementárních částic. Pro ilustraci Friedmanova pojetí uvádím pasáž, ve které dokazuje, že hypotézy je možné vyhodnotit pouze na základě jejich predikcí: „Proč je například ‘nerealističtější’ zanedbat při analýze chování podnikatelů výši jejich nákladů než barvu očí? Odpověď je zcela zřejmá: protože první má na jejich chování větší vliv než druhé. Neexistuje však žádný způsob, jak zjistit, že tomu tak je, budeme-li prostě pozorovat, že podnikatelé mají různé vysoké náklady a oči různé barvy. Je jasné, že to lze zjistit pouze tak, že porovnáme dopad jednoho či druhého faktoru, který bereme v úvahu, na rozdíl mezi skutečným a predikovaným chováním.“ (Friedman 1953, cit. v Sojka 1996, s. 49) Není mi nic známo o tom, že by se některý ekonom skutečně pokusil empiricky testovat hypotézu, že barva očí má vliv na chování podnikatelů. Oproti tomu je zřejmé, že díky schopnosti introspekce a empatie jsou ekonomové schopni úsudku, že barvu očí mohou při modelování chování podnikatelů s klidným svědomím zanedbat.

Především je ale nutné uvědomit si, že přistoupením na Friedmanovu metodologii se neoklasická ekonomie stává imunní vůči jakémukoliv způsobu kritiky (čímž jde zcela proti Popperově duchu). **Nepravdivé axiomy nelze kritizovat *ex definitione* a empirická falsifikace hypotéz na základě jejich nepravdivých predikcí je vyloučena působením fenoménu nedourčenosti [underdetermination] (Duhem 1906; Quine 1995; viz také Harding 1976).** Žádnou teorii nebo hypotézu nelze testovat izolovaně, ale vždy jen ve spojení s množstvím pomocných hypotéz – a pokud výsledky testů neodpovídají předpokladům, nelze jednoznačně určit, zda je chybná samotná teorie, nebo některá z těchto (často implicitních) hypotéz. Pragmatickému založení lidské psychiky pak odpovídá snaha zpochybnit spíše platnost těchto pomocných hypotéz, nacházejících se na samém okraji teoretické sítě, než odmítnout hypotézy vetknuté do jejího jádra, což by si vynutilo přepracování celého vědního oboru.

Friedmanovu esej, „která je svým způsobem stejně nebezpečná. ... Friedman je arcipozitivist, který věří, že do vědecké argumentace nesmí vstoupit nic, co by nebylo empiricky dokázáno. Já argumentuji tak, že když známe tolik podrobností o ekonomice, naším úkolem je tyto znalosti uspořádat. Těžko můžeme potřebovat nějaké nové informace. Velkou obtíží je strávit to, co už víme.“ (Hayek 1994, s. 145)

Pozitivní ekonomie v praxi: Hecksher-Ohlinův model

Jako příklad modelu založeného na nepravdivých předpokladech, jehož predikce jsou vlivem nedourčenosti imunizovány proti falsifikaci, nám poslouží Hecksher-Ohlinův (H-O) model, tak jak byl interpretován Samuelsonem¹³.

Některé z předpokladů H-O modelu lze uvolnit, aniž by to závažným způsobem ovlivnilo závěry modelu. Model lze rozšířit o další země, o další komodity, o další výrobní faktory; lze uvolnit předpoklad homogenních preferencí, konstantních výnosů z rozsahu, dokonalé konkurence, nulových nákladů na dopravu, neexistence státních zásahů atd. Takové předpoklady lze považovat za příhodné abstrakce. V následujícím textu se proto soustředím pouze na takové předpoklady H-O modelu, které jsou nejenom nerealistické, ale u nichž zároveň platí, že jejich uvolnění by vedlo ke zhroucení celého modelu.

Za prvé, H-O model předpokládá, že výrobní faktory nelze vyvážet. To je sice nerealistický předpoklad, ale na rozdíl od dalších dvou se alespoň nejedná o předpoklad logicky absurdní.

Za druhé, aby mohl H-O model určit relativní hojnost kapitálu, musí předpokládat jeho homogenitu. To lze řešit pouze agregací peněžních hodnot jednotlivých kapitálových statků. Ale abychom mohli určit tržní hodnotu kapitálu, musíme znát úrokovou míru. Dostáváme se tak do neřešitelného bludného kruhu: „Hecksher-Ohlinova teorie tak čelí logickému problému. Snaží se dokázat, že když je kapitál k dispozici v hojné míře, bude levný, tj. úroková míra (nebo zisk) bude nízká. Ale při tom není možné určit, jestli je kapitál k dispozici v hojné míře, anichž bychom před tím určili úrokovou míru.“ (Edwards 1985, s. 33)

Za třetí, H-O model musí pojímat kapitál jako exogenně daný, neprodukovatelný statek¹⁴. Model proto omezuje svou platnost na krátké období, kdy variabilní je výrobní faktor práce a fixní výrobní faktor kapitálu. Nejen, že se tak H-O model stává zcela nepoužitelným jako vodítko pro dlouhodobou obchodní politiku, ale zároveň se tak dostávají do rozporu jeho vlastní předpoklady. Podle jiného předpokladu se totiž výrobní faktory přizpůsobují nejvýhodnější struktuře výroby (tj. takové, která odpovídá relativním hojnostem výrobních faktorů) zcela hladce, okamžitě a simultánně. „Krátké období“ je zároveň příliš krátké na to, aby bylo možné vyrobit nějaké kapitálové statky, a

¹³ I když Samuelson, jak sám ochotně připustil (viz Findlay 1995, s.36), nenápadně nahradil dvojici výrobních faktorů práce – kapitál, dvojicí práce – půda, aby se tak vyhnul níže popsaným problémům vyplývajícím z povahy kapitálu.

¹⁴ Pokud by byl kapitál produkovatelný, nebylo by v rámci H-O modelu (předpokládajícího, že všechny země mají k dispozici stejné výrobní technologie) možné vyvodit žádný důvod k obchodu.

zároveň dostatečně dlouhé na to, aby se výrobní faktory stačily přeskupit mezi různými způsoby využití.

O empirické testování predikcí generovaných H-O modelem se poprvé pokusil W. Leontief (1953), jehož input/output analýza byla způsobilá určit faktorový obsah jednotlivých druhů zboží. Leontief k vlastnímu překvapení zjistil, že skutečnost je vůči předpovědi právě opačná: kapitálově bohaté Spojené státy importovaly kapitálově intenzivní a exportovaly pracovní intenzivní statky. Je příznačné, že toto zjištění není v dějinách ekonomické analýzy označováno za „vyvrácení Heckscher-Ohlinova teorému“, ale jako „Leontiefův paradox“. Empirické výsledky Heckscher-Ohlin-Samuelsonova modelu jsou žalostné i v ostatních ohledech, které si klade za cíl vysvětlit: v rozporu s predikcí modelu se od 60. let 20. stol. zvyšovaly objemy obchodu v rámci rozvinutých a v rámci rozvojových zemí spíše než mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi. V empirických testech neuspěla ani predikce vyrovnávání cen výrobních faktorů.

Jakmile se ekonomové, kteří se ujali nevděčné úlohy empirického testování H-O-S modelu, vzpamatovali z překvapení, byli vždy hotovi přispěchat s dodatečnými hypotézami o produktivitě práce, lidském kapitálu, přírodních zdrojích atp. (viz např. De Marchi 1976) Nakonec jsou však nuceni uchýlit se k argumentaci, že z H-O-S modelu vyplývá pouze "zákon tendence"¹⁵, který se empiricky vůbec nemusí projevovat: "...přestože mezinárodní obchod působil ve směru snížení absolutních rozdílů ve faktorových výnosech mezi národy, souběžně působil i mnoho jiných sil, které zabránily, aby se stal uvedený vztah jasně patrným." (Salvadore 1995, s. 129) **Veškerá plausibilita modelu, který již déle než půl století slouží jako východisko neoklasické teorie mezinárodního obchodu, se tak opírá pouze o jeho deduktivní logiku, nikoliv o empirickou verifikovatelnost nebo alespoň falsifikovatelnost jeho predikcí.** Jakou přesvědčivost ovšem může mít model, odvozený z arbitrárních, nepravdivých a dokonce vzájemně si odporujících předpokladů?

Neoklasičtí ekonomové deklarují empiristický přístup, ale praktikují ryze axiomaticky deduktivní metody: nejprve je zformulována teorie založená na nerealistických předpokladech, následně jsou z této teorie odvozeny predikce. V případě, že se predikce potvrzuje, pak je vše v pořádku; v případě, že je predikce v rozporu s výsledky empirických zjištění, je původní propozice doplněna o dodatečné výhrady zpochybňující relevanci dosažených empirických výsledků. „Predikce s výhradami“ je imunizována proti empirickému testu, který ji nepotvrdil, a stává se netestovatelnou – do doby, než je navržen jiný test. A tak pořád dokola.

¹⁵ Podobně jako třeba „zákon tendence klesající míry zisku“ u Marxe. Ovšem v rámci racionalistického přístupu, ke kterému se Marx řadil, je koncepce „zákona tendence“ metodologicky přípustná; to samé se ale nedá říci o empirismu, z jehož hlediska je „zákon tendence“ *contradictio in adjecto*.

Stejně jako lze konstruovat nespočet nestandardních matematik, geometrií i logik, je možné vytvářet i nepřehledné množství axiomatických *čistých* ekonomí, jejichž jediným kritériem pravdivosti je jejich logická bezespornost. Pokud při tom budeme ignorovat nerealističnost axiomů, snadno tak dospějeme k tomu, že takové teorie nebudou mít vůbec žádný vztah ke světu, v němž žijeme. Jakkoliv jsou takové výkony *produktivních rukou* podány matematickou formou, nejedná se již o teorii, ale o prázdnou ekvilibristiku, sloužící buďto k vylepšení publikačního skóre, anebo jako pseudovědecký plášť pro ideologickou náplň.

Rozlišení pozitivní a normativní ekonomie

Zásadní rozdíl v přístupu klasické a neoklasické ekonomie lze ilustrovat na Walrasově kritice Smithova pojetí politické ekonomie jako vědy, jejímž cílem je zabezpečit lidu bohatství a státu dostatečné příjmy. Podle Walrase je věda v tomto pojetí vymezena tím, jak ji lze využít, a to je stejně zavádějící, jako kdyby bylo řečeno, že cílem geometrie je budovat pevné stavby. Prvořadou úlohou vědce má být poznání „čistě vědeckých pravd“ bez ohledu na to, zda tyto pravdy vedou k dobrému či zlému (Walras 1954, s. 52-3). Čistá ekonomie tak aspirovala na to, že bude zařazena mezi vědy jako je astronomie a mechanika. Jako se v průběhu staletí emancipovala mechanika od techniky, chemie od alchymie a astronomie od astrologie, měla se i *čistá ekonomie* stát pouze exaktní matematickou teorií determinace cen v podmínkách dokonalé konkurence. Měla popisovat zákony trhu stejně nezaujatě, jako fyzika popisuje přírodní zákony.

Od tohoto přístupu se odvíjí rozlišování pozitivních a normativních soudů, jehož předznamenání nalezneme již u D. Humea. Ten v Pojednání o lidské přirozenosti (kniha III., část 1., oddíl 1.) z roku 1739 poznamenává, že všichni dřívější autoři, zabývající se etikou, nepostřehnutelně přecházeli od pozorování vyjádřených „souhrnem tvrzení *je* a *není*“ k závěrům „spojeným s *mělo by* nebo *nemělo by*“; nikdo ale nikdy neposkytnul dobré důvody pro to, abychom věřili, že „tento nový vztah může být odvozen z jiných, které jsou od něj zcela odlišné“. Tato pasáž se obvykle interpretuje tak, že není přípustné odvozovat '*mělo by*' z '*je*', tzn. že existuje třída faktických výroků, které jsou logicky odlišné od třídy hodnotových výroků, a že výroky z první třídy nemohou samy o sobě implikovat výroky druhé třídy (viz Blaug 1998, s.370-1). **Jinak řečeno, Hume dokazuje, že žádná normativní propozice nemůže být odvozena pouze z pozitivních premis, aniž by byla učiněna alespoň jedna další normativní premisa.** Ať se řetěz důkazů podaří natáhnout jakkoliv dlouhý, vždy se nakonec nutně dospěje do bodu, kde jsme s rozumem v koncích a kdy se názory štěpí na souhlasu či nesouhlasu o platnosti čistě normativní premisy.

Rozlišení pozitivních a normativních soudů, které mělo umožnit vyčlenění těla pozitivní ekonomie neznečištěné normativními základy, poprvé použil J.N. Keynes¹⁶. Dogmatem se stalo až na základě prací L. Robbinse (1932) a T. Hutchisona (1938), ovšem ochuzené o kategorii *umění*. Jako kritérium pro rozlišení, zda se jedná o pozitivní nebo normativní výrok, je uváděno kritérium testovatelnosti: „Jest-tvrzení je jednoduše takové, které je buďto skutečně pravdivé nebo nepravdivé: vypovídá něco o stavu světa – že je takový a takový a ne jiný – a my můžeme použít interpersonálně testovatelné metody, abychom zjistili, zda je pravdivé nebo nepravdivé. Mělo-by-tvrzení vyjadřuje hodnocení stavu světa – schvaluje nebo odmítá, chválí nebo odsuzuje, velebí nebo haní – a my můžeme pouze používat argumenty k přesvědčování ostatních, aby je přijali.“ (Blaug 1992, s. 113) V tomto smyslu také: „Protože teorém neviditelné ruky není falsifikovatelný, nepatří do pozitivní nýbrž do normativní ekonomie.“ (ibid, s.127)¹⁷ **Není zbytečné připomenout, že při důsledném uplatnění tohoto přístupu je třeba většinu neoklasické ekonomie považovat za normativní, neboť je založena na inherentně netestovatelných tvrzeních.** Například zákon klesajících výnosů nemůže být vyvrácen žádným empirickým testem ani hypoteticky, neboť tvrdí pouze tolik, že kombinace fixního a variabilních vstupů povede *od jistého bodu* k poklesu mezního výstupu, aniž by bylo řečeno, kdy má být onoho *jistého bodu* dosaženo. Je tedy principiálně nemožné zkonstruovat takový test, který by mohl uvedenou hypotézu vyvrátit, což je definicí hodnotového soudu. Podobně to platí i o postulátu (*eventuálně*) klesajících výnosů z rozsahu v dlouhém období, který navíc postrádá jakoukoliv intuitivní přesvědčivost.

Jedna z prvních námitek, které se proti rozlišení faktických a normativních výroků nabízí, je tato: významným rysem každého paradigmatu je to, že svým provozovatelům podsouvá problémy a otázky, kterými se mají zabývat, stejně jako metody, jež mají pro jejich řešení použít, a kritéria, podle kterých takto získané výsledky vyhodnotit. To se týká i výběru a posouzení relevance dat, rozlišení

¹⁶ "...pozitivní věda může být definována jako souhrn systematizovaného poznání o tom, co je; normativní nebo regulativní věda jako souhrn systematizovaného poznání vztahujícího se ke kritériím toho, co by mělo být, a týkající se proto ideálního tak jak se liší od aktuálního; umění jako systém pravidel pro dosažení daného cíle." (Keynes 1890, s. 22)

¹⁷ Na jiném místě ale Blaug uvádí, že postačuje pouze hypotetická testovatelnost: „Tvrzení o interpersonálních srovnáních užitku nejsou hodnotové soudy, ale jenom netestovatelná faktická tvrzení: jsou buďto pravdivá nebo nepravdivá, ale my dosud neznáme žádnou metodu, jak zjistit, zda je to tak či onak... ne všechna netestovatelná tvrzení jsou hodnotové soudy.“ (ibid, s. 119) Zdá se tedy, že pokud jde o rozlišení pozitivních a normativních soudů, panuje mezi neoklasickými metodology naprostý zmatek.

exogenních a endogenních faktorů¹⁸ atp. Tyto námitky vedly zastánce pozitivní/normativní distinkce k rozlišení tzv. *charakterizujících* neboli *metodologických* hodnotových soudů, které se týkají volby předmětné látky výzkumu, způsobu výzkumu, kritérií pro hodnocení platnosti výsledků atd., a *normativních* hodnotových soudů, které se vztahují k hodnotícím tvrzením o stavech světa včetně žádoucnosti určitých druhů lidského chování a společenských důsledků, které z takového chování vyplývají (srov. Nagel 1961, s.492-5). Validita metodologických hodnotových soudů je hájena tvrzením, že zatímco platnost normativních hodnotových soudů lze prosazovat pouze politickými prostředky, u metodologických hodnotových soudů „existují dlouhou dobu zavedené a dobře ověřené metody pro smíření [odlišných stanovisek]“ (Blaug 1992, s.115). Obě části tohoto tvrzení lze zpochybnit: to, co je zde označováno za normativní hodnotové soudy, může být docela dobře předmětem racionální analýzy a diskuze napříč školami ekonomického myšlení a naopak, možnost konvergence různých metodologických stanovisek je jen stěží představitelná.

Základním rozporem rozlišení pozitivní a normativní ekonomie je ale to, že princip Humova morálního skepticismu uplatňuje úzce selektivně. Stranou pozornosti neoklasických ekonomů zůstala skutečnost, že Hume sám obdobným způsobem zpochybnil také možnost indukce: „Nemohou být předvedeny žádné argumenty, které by dokazovaly, že případy, které ještě neznáme ze zkušenosti, se podobají těm, které jsme již zakusili. ... Všechny možné argumenty jsou založeny na předpokladu, že existuje shoda mezi budoucností a minulostí, a sám tento předpoklad proto nemohou nikdy dokázat. Tato shoda je věcí faktu a pokud má být dokázána, pak je to možné pouze ze zkušenosti. Ale naše zkušenost z minulosti [např. zkušenost shody mezi minulou minulostí a minulou budoucností – *poz. PG*] nemůže být důkazem čehokoliv v budoucnosti, anichž bychom tuto shodu mezi minulostí a budoucností již nepředpokládali.“ (Pojednání, s. 89 a s. 651-2) A ve stejné linii by bylo možné pokračovat zpochybněním historie, dedukce, matematiky, vědy jako takové, existence vnějšího světa: „Vždy, když premisy použité pro důkaz nějakého tvrzení zahrnují tvrzení stejného typu, jakého je dokazované tvrzení, je filosofický skeptik, nebo jakýkoliv jiný badatel snažící se dobrat konečného základu, oprávněně nespokojen, protože jeho otázka zní, jak mohou být dokázána veškerá tvrzení daného typu. ... základy nabízené pro tvrzení druhu *k* jsou nutně buďto také druhu *k*, nebo nejsou druhu *k*; pokud jsou druhu *k*, mohou být logicky dostačující k dokázání tvrzení, které mají podpořit, ale okamžitě vyvstává nutnost dokázat také samy tyto základy; pokud nejsou druhu *k*, pak jistě

¹⁸ Rozdílná klasifikace endogenních a exogenních faktorů má přímý dopad na celkovou koncepci i na volbu příhodných technik modelování. Jako příklad takových rozdílů můžeme uvést rozdílné pojetí ropných cenových šoků v neoklasické a radikální analýze (Poirier 1977, s.394), rozdíl mezi Schumpeterovým a Mandelovým pojetím dlouhých vln, nebo rozdíl mezi postkeynesiánskou (či neoricardovskou) a neoklasickou teorií rozdělování.

nemohou být logicky postačující pro pravdivost tvrzení, které mají podpořit.“ (Bambrough 1979, s.128) **Žádný závěr týkající se minulosti nemůže být dokázán, aniž by byl učiněn jiný předpoklad týkající se minulosti, žádný závěr týkající se fyzikálního světa nemůže být dokázán, aniž by byla učiněna jiná premisa týkající se fyzikálního světa, žádný závěr o fungování cizí mysli nemůže být učiněn, aniž by byl učiněn jiný předpoklad o fungování cizí mysli...** Pokud by byli neoklasičtí ekonomové důslední a nevybírali si jenom ty konsekvence Humova skepticismu, které se jim „hodí do krámu“, museli by nutně dospět k *úplnému* skepticismu nepřipouštějící možnost *jakéhokoliv* objektivního poznání (srov. Roy 1991, s. 46-69). Anebo by se museli pustit do seriózní analýzy a nutně i přehodnocení východisek svého přístupu.

Závěr

Neoklasické modely ekonomiky zahrnují dva druhy hypotéz. Jedny hypotézy jsou *iherentně* netestovatelné. Další hypotézy sice testovatelné jsou, ale vždy, když navržený empirický test vede k opačným výsledkům, než jaké předpovídá testovaná hypotéza, je pro to *ex post* nalezeno nějaké epicyklické zdůvodnění. Otázka, jak je při tom všem možné bezostyšně hlásat empirismus a pozitivismus, spadá spíše do oblasti sociologie vědy a na tomto místě se jí nebudu dále zabývat.

Literatura

- Barone, E. 1975: *The Ministry of Production in the Collectivist State*, in Hayek (ed.): *Collectivist Economic Planning*. Clifton: A.M. Kelley [reprint edice z r. 1935; původní článek poprvé publikován v r. 1908]
- Bambrough, R. 1979: *Moral Scepticism and Moral Knowledge*. London: Routledge and Kegan Paul
- Benyovszky, L. a kol. 2001: *Filosofická propedeutika*. 2.díl. Praha: Sofis
- Blaug, M. 1980: *The Methodology of Economics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Caldwell, B. 1982: *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century*. London: Allen and Unwin
- Cournot, A. A. 1927: *Researches into the Mathematical Principles of the Theory of Wealth*. New York: Macmillan [reprint překladu z r. 1897]
- De Marchi, N. 1976: *Anomaly and the development of economics: the case of the Leontief paradox*, in S. Latris (ed.): *Method and Appraisal in Economics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Duhem, P. 1906: *The Aim and Structure of Physical Theory*. Princeton: Princeton University Press
- Edwards, S. 1985: *The Fragmented World: Competing Perspectives on Trade, Money and Crisis*. London: Methuen
- Findlay, R. 1995: *Factor Proportions, Trade, and Growth*. Cambridge, Mass.: the MIT Press
- Friedman, M. 1997: *Metodologie pozitivní ekonomie*. Praha: Liberální institut [1., 2., 3. a 6. kapitola z *Essays in Positive Economics*, poprvé vydaných 1953]
- Hands, D. W. 2001: *Reflection without Rules. Economic Methodology and Contemporary Science Theory*. Cambridge: Cambridge University Press
- Harding, S. G. 1976: *Can Theories Be Refuted? Essays on the Duhem-Quine Thesis*. Dordrecht: D. Reidel
- Hausman, D. M. 1992: *The Inexact and Separate Science of Economics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hicks, J. R. 1982: *Time in economics*, in *Money, Interest and Wages, Collected Essays on Economic Theory*, Vol. II. Cambridge, Mass.: Harvard University Press [poprvé publikováno 1975]
- Hayek, F. A. 1994: *Hayek on Hayek*, London and New York: Routledge
- Hayek, F. A. 1995: *Kontrarevoluce vědy*. Praha: Liberální institut [poprvé publikováno po částech v letech 1941-51]
- Jaffé, W. (ed.) 1965: *Correspondence of Léon Walras and Related Papers. Vol. II*. Amsterdam
- Keynes, J. N. 1999: *The Scope and Method of Political Economy*. Kitchener: Batoche Books [1.edice 1890]
- Leontief, W. W. 1953: *Domestic Production and Foreign Trade: the American Capital Position Re-examined*, in *Proceedings of the American Philosophical Society*, s. 336-9
- Nagel, E. 1961: *The Structure of Science: Problems in the Logic of Scientific Explanation*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Pareto, V. 1971: *Manual of political economy*, New York: A. M. Kelley [překlad francouzské edice z r. 1926, poprvé publikováno 1909]
- Peregrin, J. 1995: *Diskuse o analytičnosti v našem století*, in Peregrin, Sousedík (eds.): *Co je analytický výrok?* Praha: OIKOYMENH

Poirier, D. J. 1977: *Econometric Methodology in Radical Economics*, in *The American Economic Review*, Vol. 67, Issue 1

Quine, W. V. O. 1995: *Dvě dogmata empirismu*, in Peregrin, Sousedík (eds.): *Co je analytický výrok?* Praha: OIKOYMENH [poprvé otištěno 1936 v *Language, Truth and Logic*]

Robinson, J. 1962: *Economic Philosophy*. London: C. A. Watts & Co.

Roy, S. 1991: *Philosophy of Economics*. London: Routledge

Salvatore, D. 1995: *International economics*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall

Samuelson, P. A. 1947: *The Foundations of Economic Analysis*. Harvard: Harvard University Press

Samuelson, P. A. 1952: *Economic Theory and Mathematics – an Appraisal*, in *American Economic Review*, vol. 42

Samuelson, P. A. 1963: *Problems of Methodology – Discussion*, in *American Economic Review*. Vol. 53

Samuelson, P. A. 1972: *The Collected Scientific Papers of Paul A. Samuelson*. Vol. III. (ed. R. C. Merton), Cambridge, Mass.: the MIT Press

Samuelson, P. A. 1993: *Principy maxima v analytické ekonomii*, přednáška při příležitosti udělení Nobelovy ceny 11.12.1970, v J. Jonáš a kol.: *Nobelova cena za ekonomii*. Praha: Academia

Sojka, M. 1996: *Milton Friedman: Svět liberální ekonomie*. Praha: Epoque

Walras, L., 1954: *Elements of pure economics or The theory of social wealth*. Homewood, IL: Richard D. Irwin [překlad 4. definitivní edice z r. 1926 W. Jaffé, 1. edice 1874]

Zelený, J. 1962: *O logické struktuře Marxova kapitálu*. Praha: Nakladatelství ČsAV